

Ozren Biti

Institut za etnologiju i folkloristiku, Šubićeva 42, HR-10000 Zagreb
ozren@ief.hr

Potruga za odgovorom na nedefinirano pitanje: Zygmunt Bauman i sociologija protočne potrošnje

Sažetak

U ovom se radu, krećući od sociološke teorije Zygmunta Baumana, raspravljaju s jedne strane izazovi života u lakoj moderni, a s druge strane izazovi znanstvenog promišljanja različitih aspekata lake moderne. U tu se svrhu Baumanove knjige i članci uspoređuju s djelima drugih velikih imena suvremene sociologije poput Jeana Baudrillarda, Anthonyja Giddensa i Ulricha Becka. Ukrštavanje njihovih teza i ocjena o učincima globalizacije na pojedinačne živote te o novim identitetnim politikama navodi na zaključak da je Baumanov doprinos osebujan i iskoristiv za reviziju okoštalih socioloških pogleda na društvo i uloge sociologije u njegovu analiziranju. Opreke proizvodnja/potrošnja, zajednica/individua i sigurnost/sloboda kod Baumana se provlače kroz ideju protočnosti, mobilnosti i pokretljivosti društva lake moderne, što sociologiji otežava mogućnost odgovaranja na konkretna pitanja te pred nju stavlja nove i sve kompleksnije dijagnostičke zadatke. Dok individualizirano društvo od svojih pripadnika iziskuje biografske odgovore na sistemske kontradikcije, isto to društvo od sociologa iziskuje potragu za odgovorom na nedefinirano pitanje.

Ključne riječi

Zygmunt Bauman, sociologija, protočna moderna, potrošači, identitet

Sociologija je odgovor. No, što je pitanje?

Ulrich Beck

Sociološka teorija Zygmunta Baumana pruža interesantne uvide u isprepletenost muka s kojima su suočeni ljudi u *protočnoj modernosti*¹ i muka s kojima su suočeni sociolozi koji tu protočnu modernu promišljaju. Premda binarne opozicije kao što su primjerice sigurnost/sloboda, rizici/povjerenje ili globalizacija/individualizacija čine sociološki diskurs protočnijim, njihova upotreba ne dokida ni kompleksnost fenomena kojima se sociolozi bave niti neugodne posljedice sistemskih kontradikcija koje ljude ometaju u njihovim svakodnevnim životima. Utoliko je zadatak Becka, Baudrillarda, Giddensa i Baumana, kao nekih od vodećih socioloških imena današnjice, krajnje nezahvalan, a njihovo se simptomsko čitanje suvremene društvene stvarnosti ponekad oprav-

1

Naslov Baumanove knjige *Liquid Modernity* (2000) u postojećem hrvatskom prijevodu glasi *Tekuća modernost* (Zagreb: Pelago, 2011, prevela Mira Gregov). U ovom se radu, a i inače, opredjeljujem za drukčije prijevodno rješenje – *protočna moderna* – jer smatram da je ono više u duhu hrvatskog jezika te da,

premda doslovnost nije zadovoljena, pogađa bit fenomena o kojem Bauman piše (usp. Biti, 2011). U nas su, uz spomenutu, prevedene još dvije Baumanove knjige: *Postmoderna etika* (Zagreb: AGM, 2009, prevela Dorta Jagić) i *Identitet. Razgovori s Benedettom Vecchijem* (Zagreb: Pelago, 2009, preveo Mirko Petrić).

dano nadaje kao potraga za odgovorom na nedefinirano pitanje. Baumanov opus,² međutim, govori u prilog tomu da se spomenute muke mogu shvatiti i kao izazov, a ideje i poglede koje on iznosi u svojem bavljenju potrošačkim društvom protočne moderne možda je najbolje odrediti kao »sociologiju protočne potrošnje«.

Hamletovsko *ili*

Nakon što je Hamlet po ubojstvu Polonija priopćio kralju kako je ovaj na večeri, uslijedilo je kraljevo pitanje »Na večeri? Gdje?«, na koje Hamlet odgovara »Ne gdje on jede, nego gdje njega jedu« (Shakespeare, 2005:155). Ako je u Hamletovo vrijeme postojala mogućnost biti konzumentom *ili* biti konzumentom pri večeri, s jasnom razlikom između toga dvoga, za Zygmunta Baumana je *protočna moderna* vrijeme kad smo pri svakoj večeri neizostavno *i* jedno *i* drugo (Bauman, 2005a:10). Koliko god se trudili, ne možemo uvijek i jedino biti *lovci* (Bauman, 2007:100), već prije ili kasnije, odnosno ovako ili onako bivamo i *lovinom*.³ Premda *baumanovski* preformuliran Hamletov odgovor zadaje teškoće, barem je odgovaranje još uvijek moguće. S definira- njem pitanja stvari stoje znatno kompliciranije.

Pozicija je *lovca*, prema Baumanu, bitno različita od one *lugara* ili pak *vrtlara*. Dok je tip *lugara* blizak predmodernom stavu spram svijeta, a njegova je glavna zadaća čuvati zemlju od ljudskog upletanja i održati je netaknutom, *vrtlari* utjelovljuju moderan pogled na svijet skrbeći se za to što će im rasti u vrtu. Uglavnom, postoji pouzdanje da ljudsko djelovanje može svijet učiniti primjerenijim za zadovoljenje ljudskih potreba, kakve god one bile ili kakvima god postale. Za današnje vrijeme karakteristična je pojava *lovaca*, koja za Baumana označava odlazak *utopije* sa scene.

»Više se ne možeš ozbiljno nadati da ćeš učiniti svijet boljim mjestom za život. Čak i da uspiješ izboriti tako nešto za sebe, ne možeš to bolje mjesto učiniti potpuno sigurnim. Nesigurnost je ovdje i ne miče se, što god se dogodilo. Više no bilo što drugo, 'sreća' znači zadržati 'nesreću' na razdaljini.« (Bauman, 2007:104)

Za tako nešto moraš biti *lovac*, a to znači živjeti na *cesti bez kraja*, biti u stalnom pogonu (Bauman, 2007:109). Lov u stanovitom smislu znači i bijeg od razmišljanja o vlastitom nesretnom stanju. Ostati u igri dakako nije isto što i kontrolirati stvari, jer to u današnjem svijetu ionako nije izgledno. Taj svijet, naime, »ne slični mnogo onom koji je predviđen. Umjesto da je sve više i više pod našom kontrolom, čini se da je izvan nje – čini se odbjegli svijetom« (Giddens, 2005:26). Dok Anthony Giddens ipak smatra »da možemo i moramo naći načina kako podvrći naš odbjegli svijet kontroli« (2005:28) te razmatra probleme i rješenja na globalnoj razini, Bauman svraća pozornost na napore pojedinaca da pri takvoj konstelaciji snaga izbjegnu osobni poraz i isključivanje.⁴ Takvi su individualni pokušaji razaznatljivi unutar *potrošačkog društva* koje »počiva na obećanju zadovoljenja ljudskih želja na način kako to nijedno drugo društvo u prošlosti nije moglo ni sanjalo učiniti« (Bauman, 2005a:80).

Protočna potrošnja

Potrošači i objekti potrošnje dva su konceptualna pola života u *dobu nesigurnosti*. I privlačnost prve pozicije, kao i odbojnost druge podjednako su jaka pokretačka snaga *protočnog života*, jer *strah* osnažuje *žudnju* (Bauman, 2006:10). To podrazumijeva drukčije igre moći od onih koje su obilježavale društvo proizvođača i ogleda se u nesavladivom izostanku ravnoteže između

slobode i sigurnosti koji rezultira identitetnim previranjima pojedinca.⁵ Slično je s dvojnošću šansi i rizika, koje kao konture rizičnog društva u prvi plan ističe Ulrich Beck, upozoravajući kako je takvo stanje posljedica toga što industrijsko društvo samo sebe destabilizira svojim razvojem (Beck, 1986:20). Bauman uvida manjkavosti fragmentiranog i razjedinjenog protočnog modernog društva u kojem je rad izgubio položaj vrijednosne osi i identifikacijskog obrasca, a nesigurnost se ispostavlja kao najizvjesniji učinak svijeta strukturne nezaposlenosti.⁶ Kao »novi svjetski nered« (Bauman, 1998:59; 2001a:35) globalizacija nam se naprosto događa; »džungla« je neintendirano proizvedena sustavnim slabljenjem države, tako da se *otvorenost* društva zapravo očituje u njegovoj izloženosti hirovima sudbine, što uključuje neplanirane i nepredviđene postranične učinke⁷ selektivne (*negativne*) globalizacije trgovine i kapitala, nadzora i informacija, nasilja i oružja, kriminala i terorizma (Bauman, 2006:96; 2007:7). Nije da anomalije prijete poretku ljudskog univerzuma, one *jesu* univerzum (Bauman, 1995:146).

»Globalizacija obuhvaća procese videne kao one koji se sami pokreću, spontane i nepouzđane, bez ikoga koji bi bio za kontrolnim pultom i planirao, a kamoli preuzeo odgovornost za sveukupne rezultate.« (Bauman, 2001a:34)

Potrošnja je, za razliku od proizvodnje koja iziskuje suradnju, usamljena dje­latnost te se kao takva zapravo uklapa u svijet »ispražnjene pilotske kabine«

2

S jedne strane zbog aktualnosti tema kojima se Bauman bavi, a s druge zbog kvantitete njegovog opusa, dakle, čak i ako ne uzmemo u razmatranje kvalitete njegovih djela, iznimna produkcija Zygmunta Baumana unatrag posljednjih petnaestak godina bi pretpostavljivo trebala privlačiti znatno veću pažnju hrvatske humanističke i društvene znanosti no što to čini. Domaća periodika tako nudi tek dva rada koja spadaju u korpus hrvatske sociologije i ozbiljnije razmatraju Baumanovu teoriju – Srđan Vrcan analizira suvremene prijepore oko sociologije s Beckom, Baumanom i Gellnerom u središtu (2005), a Valerio Bačak, oslanjajući se na radove američkog sociologa Jeffreya Alexandra, kritički razmatra Baumanovo i Giddensovo utjecanje binarnim opozicijama pri tumačenju modernosti (2007).

3

Čini se kao da se ovako, u terminima *ili–ili* te *i*, postavljen problem nastavlja na Baumanovu tezu o »ambivalencijama moderne«, a koju Beck dodatno zamućuje kad o protumodernizaciji govori kao o noćnoj strani moderne, ističući da »provala onoga *i* može dovesti do renesanse onoga *ili–ili* u različitim oblicima protumoderne« (Beck, 2001:23).

4

Progres bi, dakle, za Baumana bio ne zajednički dijeljeno poboljšanje, nego individualno preživljavanje.

5

U *Pronalaženju političkog*, knjizi čiji je podnaslov *Prilog teoriji refleksivne modernizaci-*

je, Ulrich Beck razlaže zagonetku slova *i* koja implicira »oprostaj našeg svijeta od reda, njegovu nabujalu kaotičnost, njegovu drsku nadu u jedinstvo, njegova bespomoćna pribrajanja, njegove granice i bezgraničnost, sve rašireni­ju iluziju granice i strah koji iz toga nastaje« (Beck, 2001:17). S tim u vezi on kaže: »Središnji se dijagnostički iskaz ove knjige nalazi s one strane tužbalica i nada: mi živimo u svijetu koji je drukčiji nego što mislimo. Živimo u svijetu onoga *i*, a mislimo u kategorijama onoga *ili–ili*« (2001:69). Identitetna previranja pojedinca proizlaze, prema tome, iz te diskrepancije, jer »su mnogi prestrašeni onim globalnim, difuznim, nedostatkom jasnih crta toga *i*. Gubljenje stranosti onoga stranog i s time razvlaštenje vlastitoga, koje to *i* nehotice uzrokuje, doživljava se kao prijatna. Kažu da ne mogu živjeti bez *ili–ili*, te pridodaju da to *i* ne mogu ni misliti« (2001:19).

6

Ta je tema osobito značajna za Becka koji tumači destandardizaciju dohodovnog rada, s obzirom na situaciju u kojoj je profesija izgubila svoje nekadašnje sigurnosti i zaštitne funkcije (Beck, 1986:220–248).

7

Sudbinu i neplanirane učinke u sklopu posve­mašnje preobrazbe društva Ulrich Beck obuhvaća bliskim pojmom *usputnih posljedica* konstatirajući da »kao motor te preobrazbe društva više ne vrijedi svršna racionalnost, nego *usputna posljedica*: rizici, opasnosti, individualizacija, globalizacija« (Beck, 2001:80).

(Bauman, 2000:59).⁸ Potrošnja se pothranjuje i kroz nesigurnosti i strahove uslijed krize međuljudskog povjerenja, koja se manifestira na taj način da »[p]ošto nijedna košara nije potpuno sigurna, nastojimo staviti jaja u onoliko njih, koliko ih uspijemo naći« (Bauman, 2006:70). Ne možemo si priuštiti čvrste i dugotrajne veze i prijateljstva, ma koliko žudili za njima, jer nam one ne dozvoljavaju *lako kretanje* i brzo rješavanje balasta. Za Baumana nije riječ o gubitku povjerenja u društvene veze s ljudima, koje bi se onda izbalansiralo povjerenjem u *apstraktne sisteme*, u onom smislu u kojem Giddens napominje kako »u uvjetima moderne sve veći broj ljudi živi u okolnostima u kojima 'isklopljene' institucije, povezujući lokalne prakse s globaliziranim društvenim odnosima, organiziraju temeljne aspekte svakodnevnog života« (Giddens, 1992a:79).⁹ Bauman individualizaciju kao zadanu okrenutost sebi dovodi u vezu s globalizacijom:

»Novi individualizam, slabljenje ljudskih veza i uvenuće solidarnosti ugravirani su u jednu stranu novčića, čija druga strana nosi biljeg globalizacije. U svojem sadašnjem, isključivo negativnom obliku, globalizacija je nametnički i pljačkaški proces koji se hrani snagom isisanom iz tijela nacija-država i drugih zaštitničkih patenata koje su nekoć uživali (a povremeno i trpjeli) njihovi posjednici.« (Bauman, 2006:146)

Dva su nova aspekta protočne moderne koja Bauman ističe u prvi plan: više nema iluzija o cilju; zadaća unapređenja i poboljšanja života se privatizira. Dakle, dok su za tradicionalnu etiku dužnosti imale društveni karakter, nova etika počiva na principu dužnosti prema samom sebi (Beck, 1986:157).¹⁰ Pritom, život razbijen u epizode umjesto samodefinicija, čvrstih identifikacija i životnih projekata, nameće ljudima skraćivanje planova i približavanje ciljeva. Kako to Bauman služeći se šahovskom terminologijom pojašnjava – igrač gleda samo potez, dva unaprijed. U lakoj moderni osnovno je obilježje odsutnost vodiča, koje zamjenjuju savjetnici. Sve se svodi na mamljenje i zavođenje, a pred individuom je eksplozija mogućnosti,¹¹ pri čemu ništa nije predodređeno, ništa neopozivo.

»Potrošačko društvo uspijeva nezadovoljenje učiniti permanentnim. Jedan način za to postignuće je kroz opadanje i devalviranje potrošačkih proizvoda kratko nakon što su bili postavljeni u univerzum potrošačkih želja. No drugi način, još učinkovitiji, izmiče pažnji: to je metoda zadovoljenja svake potrebe/žudnje/želje na takav način da to nužno rađa nove potrebe/žudnje/želje. Ono što počinje kao potreba, mora završiti kao prinuda ili ovisnost.« (Bauman, 2005a:80)

Ako je nekoć bio moguć život »po standardu«, sada više nije (Bauman, 1995:146). Iako shvatljivom, jer »nekim je pojedincima psihološki teško ili nemoguće prihvatiti postojanje različitih, uzajamno proturječnih autoriteta« (Giddens, 1992:196), uzaludnom se doima potraga za »centrom koji sve drži« (Bauman, 1995). Svrhovita, a zapravo i jedina moguća participacija u potrošačkoj kulturi iziskuje, međutim, stalni pokret, neprekidno putovanje i visoku mobilnost, fleksibilnost i spremnost na promjenu; također i neprestano približavanje određitu, no ne i njegovo dosezanje te pristajanje na cilju, koje bi sa sobom donijelo gorak okus monotonije i stagnacije.

To se ispostavlja kao visoko postavljen prag iz dva razloga. Kao prvo, neki baš i nisu željni takve slobode, pa se tako Bauman poziva na Liona Feuchtwangera i njegov primjer Odisejevih mornara, koje je Kirka pretvorila u svinje, a oni ne žele slobodu koja im kao ljudima pripada i odbijaju Odisejevu pomoć (Bauman, 2000:18; 2005:36; 2006:170). S druge strane, potpuna emancipacija zahtijeva neke preduvjete, jer osjećati se slobodno podrazumijeva balans između želja, mašte i mogućnosti za djelovanje. No, dok novac, odnosno kapital, putuju brzo i nesputano, ljudi su obilježeni različitim i ne-

jednakim polaznim pozicijama. Bauman uspostavlja razliku između *turista i skitnica* (Bauman, 1998:77–102), nazivajući potonje potrošačima s nedostatkom, jer im je limitiran kako potencijal za potrošnju tako i sredstva. Riječ je o različitim percepcijama i strategijama svijeta. Kako sloboda kretanja postaje faktor stratifikacije postmodernog društva, eksteritorijalne elite uživaju oslobođenje moći od svakodnevnog života zajednice (*odcjepljenje uspješnih* /Bauman, 2001b:50–57/), a lokalizirani ostatak umjesto »kraja povijesti«, trpi »kraj geografije«. ¹² U tom smislu, globalizacija se može shvatiti i kao »osveta nomada« (Bauman, 2001a:35). Prostor se kibernetizira, a kompjutorske baze podataka obavljaju selekciju, razlučivanje i isključivanje pa se zapravo u virtualnoj stvarnosti rađaju nova bogatstva.

Iz Baumanovih opservacija o protočnoj modernosti, a u okviru nje i o globalizaciji, identitetu i zajednici (*Globalization, Identity, Community*), proizlazi da se trauma može dovesti u vezu s potrošačkim identitetom na dvije razine, pojedinačnoj i kolektivnoj, a te dvije su međusobno itekako povezane. Naime, on inzistira na tome da je individualna potrošnja vođena stanjem *društva potrošača*. Riječ je o društvu koje svoje pripadnike priziva (*interpellates*) prvenstveno, ako ne isključivo, kao potrošače i koje počiva na rastrošnosti i preobilju. Preko ideje *konzumerističkog sindroma* čije su supstancijalne odlike brzina, prekomjernost i rasipanje, Bauman se kreće između diskutiranja pojedinačne i kolektivne sudbine, a da pritom ne stavlja naglasak na kolektivne učinke *globalizacije* (Bauman, 2005a:82–84). Svi se aspekti protočnog života provlače kroz žrvanj potrošnje koja se analizira s obzirom na to kako oblikuje život čovjeka u individualiziranom društvu, obilježenom suprotstavljanjem idealima *dužeg razdoblja* i *totaliteta*.

»U stanju protočne moderne koje promiče, a i poduprto je potrošačkim interesima, nijedan od ta dva ideala ne zadržava prošlu privlačnost, ne nalazi podršku u dnevnim iskustvima, nije u skladu s naučenim odgovorima niti se slaže sa stečenim zdravorazumskim intuicijama. Težnja je, prema tome, da se ti ideali zamijene vrijednostima instantnog zadovoljenja i individualne sreće.« (Bauman, 2005a:46)

Baumanova se misao po pitanju sudbine potrošačkog društva podosta razlikuje od one Baudrillarda, Becka ili Giddensa. ¹³ Individualno suočenje s učincima kasnokapitalističkih, globalizacijskih i inih društvenoinstitucijskih tokova, što predstavlja recentan Baumanov interes u nekima od najnovijih naslova, samo se oprezno istrgnuto iz njegovih argumentacijskih linija može dovesti u vezu sa sociološkim i socioekonomskim uvidima Giddensa i Becka

8

Bauman koristi i metaforu »nepostojanja Vrhovnog ureda« (Bauman, 2000:60).

9

Uz razlikovanje između povjerenja u ljude i povjerenja u sisteme, Giddens potcrtava i razliku, ali i komplementarnost između »isklapanja« i »ponovnog uklapanja« društvenih sistema – *disembedding* i *reembedding* (Giddens, 1992a:79–88).

10

Riječ je zapravo o tome da se i moral i etika privatiziraju. Moralna odgovornost pojedinca dolazi skupa s njegovom usamljenošću u moralnom izboru, što Bauman naziva *etičkim paradoksom postmoderne* (Bauman, 1992: xxii–xxiv).

11

»Nijedan izbor ne može iscrpiti beskrajnost mogućnosti« (Bauman, 1995:143).

12

Na snazi je nova polarizacija svjetskog stanovništva – na »globalizirano bogate« i »lokalizirano siromašne«. Kod ove prve kategorije, u pitanju je, dakako, samoizabrani egzil.

13

Srđan Vrcan uspoređuje Baumana, Becka i Gellnera te ustanovljava njihovu različitu dijagnozu suvremene epohe (Vrcan, 2005).

uobličeni kao makroanalize svjetskog poretka u doba kasne moderne, odnosno refleksivne moderne. Dok Beck u kontekstu probijanja nove klase na scenu, klase koja odmjenjuje onu radničku i proizvođačku, prepoznaje *političkog potrošača* kao protusilu globalnog civilnog društva (Beck, 2004:26–27, 116, 304–305), Bauman se ne upušta u problematiziranje te nove potencijalne potrošačke moći s obzirom na mogućnosti njezine nadnacionalne regrutacije, visok stupanj mobilnosti i kvalitetnu umreženost. Na sličan način, Giddensovo se promišljanje rastakanja tradicionalne obitelji te promjena u intimnom životu kao posljedica globalizacije (Giddens, 1992b:88–98; 2005:65–76; 2007:170–199)¹⁴ bitno razlikuje od Baumanovog smještanja emocionalnih odnosa u kontekst potrošnje, zamjenjivosti i trenutnog zadovoljenja potreba.

Makar je te dvije razine (makro i mikro) teško odijeliti, jer se sudbina zajednice neminovno ogleda u sudbini pojedinca, kao i obratno,¹⁵ Bauman se značajno odmiče i od Baudrillarda za kojeg su sloboda i suverenitet potrošača potpuna zabluda uslijed sistemskog uređivanja potrošačkih zahtjeva. Kod Baudrillarda se u njegovim ranim djelima ipak još osjeća (post)marksističko svođenje društvene problematike na ekonomsku, pa se potrošnja nadaže ne kao funkcija ugone, nego kao funkcija proizvodnje.¹⁶ Kako su potrošnja i potrebe organizirani produžeci sistema proizvodnje, ugoda se nameće kao dužnost, a potrošač je prisiljen biti sretan, zaljubljen, euforičan i dinamičan (Baudrillard, 2001a:45). No, ako je u svojim djelima s kraja 1970-ih još »pokušavao učvrstiti klimavo marksističko zubalo novim i oštrim, visokotehnološkim zubima, bolje osposobljenima da kritički zagrizu u hrabri novi svijet potrošnje« (Bauman, 1992:153), Baudrillard 1980-ih posve gubi interes za ono što će kasnije privući Baumana. Ne samo da je napustio ideju potrošačkog društva nego je inzistirajući na pojmovima 'simulacije' i 'hiperrealnosti' (Baudrillard, 2001b; 2001c) Benjaminovog »*flâneura* posjeo u fotelju ispred televizora« (Bauman, 1992:154), pridajući za Baumana neprihvatljive uloge i karakteristike ne samo društvenim akterima nego i analitičarima društva.

Kod Baumana stvari stoje drukčije nego kod trojice spomenutih sociologa. Polazeći od toga da se rizici i proturječja proizvode na društvenoj, a da se s njima nosi na individualnoj razini,¹⁷ on upozorava na usud samopotvrđivanja koji mori pojedinca. Transformacija ljudskog identiteta iz danosti u zadatak, uklopljena u ideju individualizacije koja od *de iure* postaje *de facto* (Bauman, 2001a:144; 2001b:58, 72; 2005a:23), suočava se s rascjepom svakog identiteta – između slobode izbora i sigurnosti pripadanja. Građenje identiteta neprestanim eksperimentiranjem čini odluku o tome koji od alternativnih identiteta izabrati i koliko ga dugo zadržati nemalom teškoćom. Djelatan obrazac klase potrošača bio bi tako *iz želje izuzeti čekanje* (»taking the waiting out of wanting«) odnosno *odgoditi frustraciju, a ne zadovoljenje* (»delay frustration, not gratification«). Pridržavanje principa po kojem zadovoljenje ne trpi odgodu obrće Freudovo pretpostavljanje načela realnosti načelu ugone. Kad bi ljudi idući za srećom slijedili samo svoje nagone i žudnje, takva bi ih sloboda stajala sigurnosti. Dotle patnja prijeti s tri strane: od trošnosti vlastitog tijela, od premoćnih snaga vanjskog svijeta te iz odnosa s drugim ljudima.

»Nije čudo, stoga, što su ljudi pod pritiskom tih mogućnosti patnje postali umjereniji u svojim zahtjevima za srećom, kao što se i sam princip zadovoljstva pod utjecajem vanjskog svijeta preobratilo u skromniji, princip realnosti, pri čemu se ljudi smatraju već sretnim ako su izbjegli nesreću, prebrodili nevolju.« (Freud, 1981:278)

Baumanovim riječima: »Načelo realnosti, pojednostavljeno, znači srezati 'ja želim' na veličinu 'ja mogu'« (Bauman, 2001a:66). Ono više ne vrijedi u protočnoj moderni, jer jezičac na vagi ide na stranu slobode, a ne sigurnosti.

Individualno samopotvrđivanje ostvaruje se unutar konzumerističke utrke, u kojoj želja dovršava oslobađanje načela ugone od načela realnosti. Sukladno tome, potrošačko društvo pretpostavlja princip fitnessa principu zdravlja. Biti *fit* ne potrebuje norme niti postavljanje limita, nema fiksirane mete, nego je riječ o tijelu koje je prvenstveno prijemnik/odašiljač osjeta. Usredotočenje na vlastito tijelo čini potrošača zaokupljenog njime sličnim muzičaru koji svira na svome instrumentu proizvodeći zvukove u kojima sam kao slušatelj uživa. Tjelesno blaženstvo i zadovoljstvo pomiče se u središte *životnih politika* (Giddens, 1992b:209–231) kao krajnja svrha.¹⁸ Međutim, tijelo koje funkcionira kao oruđe za proizvodnju vlastitog zadovoljstva istovremeno je izloženo i režimu nesigurnosti.

»Cjeloživotni, nepobjedivi *džihad* na tjelesnu sposobnost (fitness) preobličuje svijet oko tijela u mjesto užasnih, prijetećih, neizrecivih i u biti nespoznatljivih strahova.« (Bauman, 2005a:94–95)

Briga za zdravlje pounutrena je tako donekle i u idealu fitnessa te zapravo postaje rat protiv permanentne ugroze tijela. Zdravlje se sve više izjednačava s optimalizacijom rizika, a prema Baumanu je u ovako (re)strukturiranom protočnom društvu ono nedostižno pa se za njim i ne povodi, jer je pojedinac suočen s nerazrješivom pogibeljnošću, neizvjesnošću i nesigurnošću.¹⁹ Dok rizike možemo predvidjeti i izračunati,²⁰ ono što ne poznajemo i ne očekujemo ispunja nas strahovima (Bauman, 2006:10–11).²¹ Prototip ili arhetip svih strahova, a ujedno i metaopasnost, jest primarni strah od smrti, odnosno

14

Prema Giddensu, u emocionalnom životu najočitija je nužnost prilagodbe mješavini mogućnosti i rizika prisutnih u svijetu promjena (Giddens, 2007:172), a »ono što sad zovemo prisnošću i važnost toga u osobnim odnosima, uvelike je stvoreno putem globalizacije« (Giddens, 1994:95).

15

Labavljenje društvenih spona, koje se doduše odvija uslijed ubrzanog razvodnjavanja društvenih okvira i institucija (*liquefaction*), čini pretpostavku individualne slobode, ali i prepreku njenoj realizaciji (Bauman, 2000:170). Poput zajednice i pojedinca, makra i mikra, prožimaju se i lokalno i globalno, što sve zapravo i apsorpira Giddensova tvrdnja da »premda svatko živi lokalni život, čutilni su svjetovi najvećim dijelom istinski globalni« (Giddens, 1992b:187).

16

No, stoji i Kalanjeva ocjena prvih Baudrillardovih radova – da »je tu već posve vidljiv odmak od upotrebljive 'materijalnosti' političke ekonomije prema 'imaterijalnosti' manipulacija i poruka« (Kalanj, 2004:196).

17

Beckov sud je vrlo sličan kad raspravlja o nezaposlenosti i siromaštvu, pa kaže da »referencijalna jedinica koju pogađa grom (nezaposlenosti i siromaštva) više nije grupa, klasa, sloj, nego *pojedinaac na tržištu*« (Beck, 1986:144), ali njegova daljnja argumentacija razotkriva pogled *odozgo*, a ne *odozdo*.

18

Budući da koristi od vježbanja i dijete nisu osobna otkrića, nego dolaze uslijed laičkog prihvaćanja ekspertnog znanja, ta briga oko samoispunjenja za Giddensa ne predstavlja tek narcističku obranu od prijetećeg vanjskog svijeta, već svjedoči o tome kako vanjski svijet prodire unutra (Giddens, 1992a:123–124). Ona ujedno upućuje i na integralnu povezanost između razvijanja tijela i životnog stila (Giddens, 1992b:7). Giddensov pojam 'life politics', u čijem temelju leži »etika osobnoga« (Giddens, 1992a:156–157), Beck interpretira provaljivanjem političkog u privatno, pri čemu tu novu kvalitetu političkog najeklatantnije opimjeruju *histerije* (briga za tijelo!) koje se pri tome javljaju. »Tako je u mikrokozmosu privatnosti još jednom sadržano svjetsko društvo, u sredini privatnosti gnijezdi se i grije ono političko« (Beck, 2001:231).

19

Giddens upozorava da neki predviđaju globalno zatopljenje, a neki globalno zahladnjenje, a on sam poentira: »Vjerojatno je najviše što se može reći s nekim jamstvom to da ne možemo biti sigurni da neće doći do globalnog zagrijavanja« (Giddens, 1994:59).

20

»Koncept rizika ima smisla jedino u rutiniziranom, jednoličnom svijetu koji se ponavlja...« (Bauman, 2006:98).

21

Beck se osvrće i na vezivnu snagu straha za koju je potpuno nejasno kako zapravo djelu-

opasnost smrti. Smrt bi bila ono prvo i istinski nepoznatljivo što nas ispunja strahopoštovanjem te nas dočekuje nespremne, a protiv čega ne postoje efikasne metode obrane, no postoje tehnike prilagodbe. Bauman izdvaja tri strategije koje olakšavaju *življenje sa sviješću o neumitnosti smrti (living-with-the-knowledge-of-the-imminence-of-death)*.²² Prva se svodi na povezivanje smrtnog života s vječnošću pridavanjem smrti kvalitete novog početka umjesto definitivnog kraja. Drugu Bauman naziva *dekonstrukcijom* smrti, a ona počiva na premještanju pažnje sa smrti same, kao univerzalnog i neizbježnog događaja, na pojedine »uzroke« smrti koje je potrebno neutralizirati i odolijevati im. Komadanje prijetnje smrti na manje dijelove dovodi do toga da borba protiv smrti započinje rođenjem i ispunja cijeli život, a »[k]ao posljedica dekonstrukcije smrtnosti i uslijed 'privatizacije' umiranja, upravo zato što je odbačena kao 'izlječiva bolest', smrt se pretvorila iz krajnjeg, ali udaljenog horizonta života, u njegovu dnevnu moru« (Bauman, 2005b:111).²³ Treća je strategija, bliska dekonstrukciji, *banalizacija* smrti kroz dnevne »metaforičke pokuse« kojima se pojedinac familijarizira s iskustvom »konačnosti« (Bauman, 2006:49).²⁴ Shvaćajući principe dekonstruiranja i banaliziranja smrti kao gradivne čimbenike potrošačke kulture mogli bismo nagonski/ovisnički dnevni *shopping* interpretirati na sinegdohalnoj razini kao »obred istjerivanja sablasnih pojava neizvjesnosti i nesigurnosti koje su stalno prisutne u našim noćima« (Bauman, 2000:81).

Bauman govori o životu na kredit unutar potrošačke kulture kao obrascu strategije *carpe diem*, konstatirajući pritom da je strategija *carpe diem* odgovor na svijet ispražnjen od vrijednosti koje se pretvaraju da su trajne (Bauman, 2004:53). Zašto ne iskoristiti priliku trošiti život, tako reći, unaprijed, ako nam to omogućava nesputana zadovoljstva, a budućnost koja nam slijedi je ionako »maglovita« i nepredvidljiva?²⁵ Koliko god to zvučalo paradoksalno, u rizičnom društvu prošlost gubi snagu da determinira sadašnjost, a na njeno mjesto dolazi budućnost (Beck, 1986:44).

Problemi s dijagnozom

Kategorija se potrošnje tako u okviru Baumanove teorije ispostavlja kao poveznica između funkcioniranja individue obilježenog povratkom infantilnom stupnju nagonskog života s jedne strane i pulsa fragmentiranog, strahovima praćenog društva protočne moderne s druge strane. Fluidnost, pokretljivost, kliznost i brzina koincidiraju s mogućnostima i željama pojedinca u potrošačkoj kulturi, čija nelagodnost ponavlja i obnavlja disonancu između slobode i sigurnosti.

Tako Freudovi kasniji radovi, i ondje gdje ih spominje, ali i tamo gdje to ne čini, daju Baumanu poticaj i podlogu za osmišljavanje binarnih opreka (teška moderna/laka moderna, sigurnost/sloboda, proizvođači/potrošači, individualizacija/zajednica) unutar kojih nastoji razriješiti ključnu sociološku ambivalenciju između individue i društva. I to Baumanovo nastojanje, razvidno je iz rastućeg broja njegovih knjiga u posljednjih desetak godina, samo traumatski ponavlja i obnavlja odgodu zadovoljenja odnosno konačnog odgovora, što je zapravo i u skladu s njegovom nešto starijom tvrdnjom o »sociologiji koja ima, neizbježno i neizlječivo, dva lica: jedno je lice potencijalno konzervativno, a drugo je potencijalno subverzivno i ta se dva lica ne mogu razdvojiti kao ni dvije strane novčića te su uvijek tu« (Bauman, 1992:212, prema Vrcan, 2005:158). Pojedinačnu i društvenu traumu neuralgične suvremenosti tako pounutruje (ne samo Baumanova) sociologija koja se, osim kao »znanost o

socijalnoj krizi«, manifestira i kao »kriza socijalne znanosti«, pa i ne zbog toga što bi »u samoj naravi sociologije bilo ugrađeno da nikad ne uspijeva postići neku svoju istinski sveopću i relativno trajnu paradigmatiku suglasnost« (Vrcan, 2005:157–158), nego ponajviše stoga što je poput liječnika »uronjena« u boleštinu koju mora dijagnosticirati. Ona mora otkriti bolest koju njezini znakovi iskivljuju i skrivaju (Bauman, 2000:214). Sociološki diskurs, naime, neprestano cirkulira unutar i van onoga čime se bavi i na taj način reflektivno restrukturira predmet svog interesa. Tako ispada da je sama moderna duboko i intrinzično sociološka (Giddens, 1992:43).

Ta i takva kriza socijalne znanosti podsjeća na Beckovo određenje učinaka medicine koji mijenjaju društvo. Divergenciju dijagnoze i terapije u području medicine on vidi kao »dramatično povećanje takozvanih kroničnih bolesti, tj. bolesti koje se dijagnosticiraju zahvaljujući izoštrenom medicinsko-tehničkom senzorskom sistemu a da za njihovo liječenje ne postoje niti su čak izgledne efikasne terapije« (Beck, 1986:330). Beck je jasan glede toga da se »bolest generalizira i kao rezultat dijagnostičkog progressa« utoliko što je sve i svašta bolesno sasvim neovisno od toga kako se čovjek osjeća (Beck, 1986:331–348). Nešto je pak manje određen oko toga treba li to shvatiti prije kao problem ili kao prednost medicine. Nepreklapanje dijagnoze i terapije, odnosno mišljenja i djelovanja, u sociologiji ustanovljava, doduše potpuno nekritički, i Rade Kalanj kad tvrdi da su ideje socijalnoznanstvenih autora »u vrtlogu posvemašnjeg diskurzivnog žamora, ako ništa drugo, prepoznatljiviji teorijski putokazi za mišljenje, a možda i djelovanje« (Kalanj, 2004:9).

Razvidno je, dakle, da Baumanovi *mi* uronjeni u protočnu modernu, uključuje i »pacijente« i »liječnike« potrošačkog društva, pa su *nam svima* nasušno potrebne ideje i teorije kako bismo ono *novo* koje se stuštilo na *nas* shvatili na nov način te s njim živjeli i radili (Beck, 1986:16).²⁶ Među »misliocima

je. Jedino je izvjesno da umjesto *zajedništva* uslijed *bijede* nastupa *zajedništvo iz straha* (Beck, 1986:65–66). Razliku između rizika i straha podrobno analizira Giddens, kontrastirajući strah pojmu »sigurnosti«, a rizik pojmu »povjerenja« (*trust*), koji je za njega zapravo ključan za razumijevanje funkcioniranja individue u moderni (Giddens, 1992a:7–36). »Povjerenje, različitih vrsta i nivoa, leži u osnovi mnoštva naših odluka koje iz dana u dan donosimo dok usmjeravamo svoja djelovanja« (Giddens, 1992b:19). Giddens isto tako uvida značajan pomak i promjenu između predmoderne *sredine rizika* i novog *profila rizika* kao konglomerata prijetnji ili opasnosti karakterističnih za moderno društvo. »Kad se za rizik *zna* da je rizik, on se doživljava drukčije nego u okolnostima u kojima prevladava ćudljiva *kob*« (Giddens, 1992a:111).

22

Kad su pak ljudi navedeni da misle o smrti, oni prema Giddensu iskazuju jedan od dva stava – strah od smrti ili poricanje smrti (Giddens, 1992b:73–74).

23

Fokusirajući se na stvari oko kojih možemo nešto poduzeti, izbjegavamo misliti o onome gdje ne možemo ništa – tako držimo noćnu moru i nesanicu na razdaljini.

24

Deložacija iz Big Brother kuće ili ispadanje iz Najslabije karike primjeri su »metaforičkih smrti«. Reality TV donosi prikaz neizbježnog udesa natjecatelja, a to je konačno i definitivno ispadanje jednog po jednog, bez obzira na zasluge (Bauman, 2006:24).

25

»Jednostavno rečeno: Uživaj sad, plati kasnije« (Bauman, 2006:8). Kreditne kartice impliciraju nesigurnu budućnost, baš kao što su štedne knjižice implicirale izvjesnost budućnosti. Svaki pokušaj koloniziranja budućnosti putem životnog planiranja i na individualnoj i na kolektivnoj razini može biti učinkovit tek djelomično (Giddens, 1992b:125). Tomu je tako jer je procjena rizika krucijalna za kolonizaciju budućnosti, no ona istovremeno otvara sebstvo na van prema nepoznatom (Giddens, 1992b:182).

26

Giddens *se* pita koliko još dugo možemo *mi*, kao čovječanstvo u cjelini, krotiti neumoljivu silu koja ruši sve na svom putu, odnosno disciplinirati je tako da se minimaliziraju opasnosti, a maksimaliziraju mogućnosti koje *nam* moderna nudi (Giddens, 1992a:151).

globalne kompleksnosti« (Kalanj, 2003) postoji stanovit konsenzus o »*novim zadacima* s kojima se danas suočavamo u društvenoj znanosti, kao i u samom društvu« (Giddens, 1994:56). Zadatak bi sociologije tako bio da se pod postmodernim uvjetima fokusira na iste one stvari kojima se sociološki diskurs bavio kroz povijest te da pritom čini nejasno razumljivim, izlaže veze vidljivih biografija s nevidljivim društvenim procesima, tumači ono što pokreće društvo. Temeljni je problem u tome što je stvarnost kojom se sociologija bavi u svom sadašnjem, ali i u vjerojatnim budućim oblicima, mnogo fluidnija i heterogenija od ičega drugoga čime su sociolozi bili intelektualno zaokupljeni u prošlosti (Bauman, 1992:65).

Nije, dakle, riječ o novim procedurama i ciljevima sociološkog rada, nego o novom, drukčijem predmetu istraživanja, pa je zato za Baumana odgovor na pitanje »postoji li postmoderna sociologija?« negativan (Bauman, 1992:93–113). Umjesto o postmodernoj sociologiji, treba govoriti o sociologiji razdoblja postmoderne, koju bi se upravo zahvaljujući postojanju »Baumanove sociologije« moglo nazvati i *sociologijom protočne potrošnje*.

Literatura

- Bačak, V. (2007) »O pojednostavljivanju modernosti: kritika Baumana i Giddensa«, *Diskrepancija*, sv. 8, br. 12.:5–19.
- Baudrillard, J. (2001a) »Consumer Society«. U: M. Poster (ur.) *Jean Baudrillard. Selected Writings* (str. 32–59). Cambridge: Polity Press.
- Baudrillard, J. (2001b) *Simulakrumi i simulacija*. Preveo Zlatko Wurzberg. Karlovac: Naklada DAGGK.
- Baudrillard, J. (2001c) *Simulacija i zbilja*. Prevela Gordana V. Popović. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo.
- Bauman, Z. (1992) *Intimations of Postmodernity*. London i New York: Routledge.
- Bauman, Z. (1995) »Searching for a Centre that Holds«. U: M. Featherstone, S. Lash i R. Robertson (ur.) *Global Modernities* (str. 140–154). London, Thousand Oaks i New Delhi: Sage Publications.
- Bauman, Z. (1998) *Globalization: The Human Consequences*. New York: Columbia University Press.
- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001a) *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2001b) *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2004) *Identity: Conversations with Benedetto Vecchi*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2005a) *Liquid Life*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2005b) »Modernitet ili dekonstrukcija smrtnosti«. Preveli Iva Ogrizović i Lovro Škopljanac (iz: *Mortality, Immortality and other Life Strategies*, Stanford University Press, 1992.). k. 4/1: 99–132.
- Bauman, Z. (2006) *Liquid Fear*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Z. (2007) *Liquid Times*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1986) *Risikogesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Beck, U. (2001) *Pronalaženje političkoga*. Preveo Kiril Miladinov. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

- Beck, U. (2004) *Moć protiv moći u doba globalizacije*. Preveli Tamara Marčetić i Andy Jelčić. Zagreb: Školska knjiga.
- Biti, O. (2011) »Zygmunt Bauman, Tekuća modernost, Pelago, Zagreb 2011., 224 str.«, *Narodna umjetnost* 48/2: 231–232.
- Freud, S. (1981) »Nelagodnost u kulturi«. Preveo Đorđe Bogičević, U: S. Freud, *Iz kulture i umetnosti* (str. 261–357). Beograd: Matica srpska.
- Giddens, A. (1992a) *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1992b) *Modernity and Self-Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Giddens, A. (1994) »Living in a Post-Traditional Society«, U: U. Beck, A. Giddens, S. Lash (ur.) *Reflexive Modernization*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (2005) *Odbjegli svijet*. Prevela Ana Miličević. Zagreb: Diskrepancija & Jenski i Turk.
- Giddens, A. (2007) *Sociologija*. Prevela Rajka Rusan Polšek. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Kalanj, R. (2004) *Globalizacija i postmodernost*. Zagreb: Politička kultura.
- Shakespeare, W. (2005) *Hamlet*. Preveo Mate Maras, Zagreb: Školska knjiga.
- Vrcan, S. (2005) »Suvremeni prijepori oko sociologije. Ulrich Beck, Zygmunt Bauman i Ernest Gellner«. *Revija za sociologiju*, 36 (3–4): 157–169.

Ozren Biti

Searching After the Answer to an Undefined Question: Zygmunt Bauman and Sociology of Liquid Consumption

Abstract

Starting from the sociological theory of Zygmunt Bauman, this paper discusses, on the one hand, the challenges of life in the so called light modernity and, on the other, the scientific reflection of various aspects of the light modernity. In this context Bauman's theses on the effects of globalization on individual lives and the new identity politics are compared with the theses offered by sociological classics like Jean Baudrillard, Anthony Giddens and Ulrich Beck. This confrontation spawns the conclusion that Bauman's original ideas substantially contribute to the revision of rigid sociological perspectives on society as well as the role of sociology in its analysis. Bauman questions the oppositions between production and consumption, individual and community as well as security and freedom through the idea of liquidity and mobility of society in the light modernity, which makes it difficult to sociology to respond to concrete questions and confronts it with the more complex diagnostic tasks. While individualized society requires from its members to offer biographic answers to systemic contradictions, it requires from the sociologist to search for the answer to an undefined question.

Key words

Zygmunt Bauman, sociology, liquid modernity, consumers, identity